

ОТАН ТАРИХЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Сын және библиография
Критика и библиографии
Reviews and Bibliography

ӘБДІЖӘЛЕЛ БӘКІР

саяси ғылымдар докторы, профессор

ЖАҚСЫ БАСТАМАНЫҢ КЕМШІЛІГІ КӨП

(Уәлиханов Ш. Көптомдық шығармалар жинағы. – Алматы: Толағай групп)

Сауатсыздық нәм жауапсыздық «Мәдени мұраға» көлеңке түсірді немесе Ш.Ш. Уәлихановтың шығармаларының қазақ тіліндегі көптомдығы көңілден шықпады.

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың тікелей бастамасына сәйкес «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы айдарымен шығып жатқан кітап сериялары еліміздің мәдени өміріндегі ерекше оқиға болып отырғанына дау жоқ. Талай сан түрлі ғылыми-публицистикалық, әдеби мұралар жарық көрді. Бұл тәуелсіздігіміздің, өз билігіміз өзімізге тигеннің арқасында ғана мүмкін болып отыр. Сөйтіп өшкеніміз жанып, жоғымыз табылып, барымыз байып жатқаны сөзсіз.

Алайда, осындай аса бір игі істерді жүзеге асыруда, әттегене-ай, дейтін мәселелер де жоқ емес. Біріншіден, қазіргі «Мәдени мұра» бағдарламасымен шығып жатқан басылымдар аз ғана таралымда болғаннан кейін олар еліміздегі кітапханалардың төрттен бірінің сөресіне қоюға ғана жетеді. Екіншіден, бұлар саудаға түспейді, әлдеқалай түскенде басылымдардың бағалары тым қымбат, оларды жеке сатып алушылар ала алмайды. Шынына келгенде, бұларды қарапайым халық көріп те жатқан жоқ. Үшіншіден, сонда халықтың өз мұрасын өздері еркін сатып ала алмауы, оны тіпті көрмеуінен бұлар кімдер үшін шығарылып жатыр деген пікір еріксіз ойға оралады. Төртіншіден, осы асыл мұралардың шынайы іздеушілері үкімет болмай, жеке кісілер не әлдеқалай топтар болып жатқаны ақылға сиымсыз. Әрине, жалғыз адамның қыруар жұмыс бітірген фактілері де кездесіп қалады. Мысалы, Алаш қозғалысының жетекшісі, ұлтымыздың шынайы көсемі Әлихан Бөкейханның 9-томдық толық жинағының құрастырушысы, соңғы 20 жылдық еңбек еткен, белгілі журналист Сұлтанхан Аққұлұлы Жүсіпті арнайы айта кетсе артық емес. Ол Астана қаласындағы «Сарыарқа» баспасымен қоян-қолтық жұмыс жасай отырып, көп нәрсені тындырды. Алайда, осы басылымның 2009 жылдан бері созылуы, тіпті төртінші томына бөлінген мемлекеттік қаржының берілмей, баспа оның егелерімен әлі соттасып жүргені, осы басылымның қалған томдарының бірнешеуін тұсау кесері алдында баспа өз қаржысына шығаруға мәжбүр болғаны өкінішті. Кейде тендерлер сыбайлас жемқорлыққа жол ашып, биліктің ол жақ, бұл жағында жүргендердің күн көріс көзі, ашық ұрлықтың өзі болып алды. Осылардан кейін «Мәдени мұра» бағдарламасы маңайында басқа да мәселелер болып жатқанына күдікпен қарамауға болмайды.

Аударманы оқып жанымыз ауырды

Шынына келгенде, біздің айтпағымыз бұл емес. Әңгімеміздің төркіні 2010 жылы Алматыдағы аты-заты түсініксіздеу, орысша-қазақшасы аралас «Толағай групп» баспасынан шыққан Шоқан Уәлихановтың қазақ тіліндегі көп томдық шығармалар жинағының аудармасы туралы болмақ. Ғылыми мақсатпен қажетті деген бірнеше шығармаларды оқу үстінде байқалған өрескел кемшіліктерден кейін бүкіл «Мәдени мұра» бағдарламасымен шығып жатқан кітаптардың сапасы онша емес-ау деген ойдың болғаны жасырын емес. Артық айтсам, кешірім өтінемін.

Ең алдымен ұлы ғалымның орыс тіліндегі бес томдығын шығаруға ерен еңбек еткен ғұлама Әлкей Марғұланның «Шоқан (Мұхаммед-Ханафия) Шыңғысұлы Уәлихановтың өмірі мен қызметі» атты бірінші томдағы көлемді бас мақаласының аудармасына қатысты ойларымызды ортаға салайық. Осы классикалық ғылыми туындының Ресей мен Қазақстанның арасындағы қатынасқа байланысты жазылған алғашқы үлкен бір азат жолы алынып тасталған. Аудармашы өзінше Әлекеңнің «кемшілігіне» қырағылық танытыпты. Осынысымен өзінің сауатсыздығын бірден танытып отыр. Біріншіден, аудармашы «Авторлық және аралас құқық туралы» Заңнан хабарсыз болғаннан кейін ол құжатты белінен бір-ақ басыпты. Екіншіден, патшалық Ресейдің отаршылдық саясатын орынды сынап отырып, орыс халқының алдыңғы қатарлы мәдениетінің ұлттық кадрларымыздың қалыптасуындағы рөлін түгелдей жоққа шығару әділдік бола қоймас. Арысы Батыстың, берісі Ресейдің саяси өмірі мен мәдениетінің озық ойлы өкілдері болмаса Шоқанның сонау биікке көтеріле қоюы мүмкін болар ма

еді? Ресейде оқып, білім алған, ұлттық саяси тарихымызда, рухани дүниемізде бетбұрыстар жасаған алыптар Әлихан Бөкейхан, Мұстафа Шоқай және тағы басқа Алаштың ардақты жетекшілері туралы да осыны айтуға болады. Сол себепті «Появление на исторической арене Чокана Уәлиханова могло произойти только в результате экономического и культурного общения двух народов - русского и казахского» деген Әлекеңнің объективті шындықтан туған ойдан ат-тонды ала қашу орынсыз [1, 9 б.] Қазақстанның Ресейге қосылуына байланысты кешегі кеңестік кездегі Әлекең пікірін кім болса да жақсы түсінетін еді. Сонан соң бас мақаланың өзінің де аударылуы ойдағыдай емес. Мысалы, «Это был вполне сформировавшийся крупный ученый (Шоқан – Ә.Б.) с энциклопедическим складом ума, сумевший поставить по-новому ряд вопросов в современной ему науке» деген [1, 66 б.] мәтін қазақшаға былай аударылған «Ол (Шоқан – Ә.Б.) терең энциклопедиялық білімі бар, өз заманындағы ғылымда бір қатар мәселелерді жаңаша көтере білген кемелді ірі ғалым еді» [2, 60-61 б.].

Мұндай мысалдарды көптеп келтіруге болады. Аудармашылардың тәжірибесіздігінен бас мақаладағы Шоқан Уәлиханов шығармаларынан келтірілген үзінділер аудармадағы негізгі мәтіндермен бірдей болуы ойластырылмаған. Бұл элементарлық талап емес пе? Бір мысал келтіре кетейік. Шоқан Уәлихановтың «Сот реформасы жайындағы жазба» еңбегінен алынған: «...нет вопроса общественного, который был так всемогуще важен, как вопрос о народных реформах.

Нет сомнения, что все законодатели и реформаторы имели и имеют в виду общественную пользу, но понятия о том, что полезно и что вредно для общественного развития в разные века были различные и теперь между нами ходит много диких гипотез, которые по рутине и по привычке к прошлым преданиям принимаются многими на веру, как непреложные аксиомы, хотя науки ясно доказали их ошибочность и несостоятельность» деген [1, 74 б.] үзінді қазақ тіліне былай аударылған: «...халық реформасынан жоғары тұратын маңызды қоғамдық реформа жоқ. Барлық заң шығарушылар мен реформаторлардың қоғамға пайданы көздеп келгені және көздейтіні күмәнсіз, бірақ қоғам дамуына пайдалы, зиян деген түсінік әр ғасырда әртүрлі болды. Қазір біздің арамызда бағзы замандардан бері көпшілік санасына сіңіп, бұлжымас аксиомаға айналып, күнделікті тірлік пен дағдыға сай қалыптасып кеткен көптеген жабайы гипотезалар бар, ғылым олардың қателігі мен заманға сай келмейтінін дәлелдеп отыр» [2, 65 б.]. Ал осы Жазбаның қазақ тіліндегі негізгі мәтінінде: «Сондықтан халық реформасы жөніндегі мәселе сияқты соншалықты маңызды болатындай қоғамдық мәселе жоқ. Барлық заң шығарушылар мен реформаторлардың бұл тұрғыда қоғамдық пайда тұрғысынан ойланғандарына күмән жоқ, алайда түрлі ғасырларда қоғам дамуы үшін ненің пайдалы, ненің зияндылығы туралы түсінік әр түрлі болған, енді қазір біздің арамызда да көптеген тұрпайы болжамдар орын алып жүр, ғылым олардың қателіктері мен негізсіздігін дәлелдесе де, олар ескі тәртіп бойынша және өткен аңызға байланысты қалыптасқан дағды бойынша мызғымас тұжырым ретінде сенімге кірген» делінсе [3, 84 б.],

2003 жылы «Жеті жарғы» баспасынан шыққан «Сот реформасы жайындағы жазбада» осы үзінді былай аударылған: «Сондықтан да қоғамдық мәселеде халық реформасынан аса қажет мәселе жоқ. Заң шығарушылар мен реформаторлар қоғам мүддесін көздеп келгені, соны көздейтіні жайында күдік болмаса керек. Бірақ қоғамның дамуына не залал, не пайда екені жайындағы ұғым әр дәуірде әр түрлі болған-ды, әлі күнге дейін де көптеген тағылық болжал (гипотеза) орын алып отыр, ал ғылым мұның жансақтығын, ешқандай негізсіздігін толық дәлелдесе де керенаулықтан, ескінің аңызына шырмалған әдеттен, дағдыдан арыла алмағандықтан көптеген жұрт оны ақиқатты аксиома санап, сенім білдіреді, яғни діншілдік нанымға айналдырды [4, 39 б.]. Міне, өздеріңіз көріп отырғандай, ұлы ғалымның ұлы шығармасы осылай әр басылымда әр түрлі, көбіне әлсіз аударылып жүр. Оның үстіне осы еңбектің қазақ тіліндегілерінің осы кезге дейін біресе «Сот реформасы жайында жазба» не «Сот реформасы туралы жазба» болмаса «Сот реформасы жайлы жазба», тіпті «Сот реформасы туралы хат» деп әр түрлі аталып жүруі де орынсыз. Бір тоқтамға келу керек.

Сонан соң Әлкей Марғұланның мақаласында келтірілген Г.Н. Потанин, П.П. Семенов-Тянь-Шаньский және басқалардың Шоқан Уәлиханов туралы жазғандарынан келтірілген үзінділер мен дәйексөздер қазақ тіліне әр түрлі нұсқада аударылған. Мысалы, Шоқан Уәлиханов 1862 жылғы 6 желтоқсанда Көкшетаудан ақын А.Н. Майковқа жолдаған хатынан алынған мына үзінді: «Мои родные... имеют множество как национальных, так и сословных предрассудков и качеств. Особенно выдается непомерное упорство и тщеславие. Понятно после этого, они имеют слишком высокое мнение о себе, освоем уме и проч. Понятно и то, что всякие советы или споры только раздражают их тщеславие и укрепляют упорство» [1, 63 б.] қазақшаға былай аударылған: «Менің туыстарым... көптеген ұлттық та, таптық та ескілік шырмауында. Әсіресе, бірбеткейлік, даңққұмарлық бірден көзге шалынады. Осыдан-ақ олардың өздері туралы өздерінің ақылдылығы туралы және басқалар *басқалар* (мәтінде

осылай – Ә.Б.) туралы жоғары пікірде болатыны түсінікті. Әр түрлі ақыл-кеңестер немесе дау-дамай олардың менмендігін тек тітіркендіреді және қасарушылықтарын нығайтады» [2, 58 б.]. Ал осы үзінді 5 томдағы негізгі мәтінде былайша берілген: «Менің туысқандарым – ... ұлттық жағынан да, сословиелік жағынан да толып жатқан соқыр сезімдері мен өзіне тән қасиеттері болады, әсіресе қайсар, өркөкірек келеді. Сондықтан олардың өздерін жоғары санайтындығы және ақылды адамдармыз деп есептейтіндігі және тағы сондайлары болатыны түсінікті. Ал осыған байланысты оларға ақыл айтсаң немесе бір мәселе жөнінде талассаң, қытығына тиіп, қыңырлана түсетіні де белгілі» [5, 146 б.]. Мұндай мысалдар да жетіп артылады. Бұл аудармашылардың бұдан бұрын мұндай жауапты жұмыспен айналыспағанын көрсетеді.

Жалпы аударма жұмысындағы қателерден аяқ алып жүре алмайсың. Оның барлығын тізбелеп жатуды мақсат етпедік. Бірер мысал келтірумен шектелейік. Бірінші томдағы Г.Н. Потаниннің «Шоқан Шыңғысұлы Уәлиханов» деген мақаласындағы «Все они были самые образованные люди города; вращаясь в их среде, Чокан быстро развивался и шел далеко впереди своих товарищей, в особенности в области политических идей и литературных новостей» деген [1, 91 б.] сөйлем былай аударылған «Бұлардың барлығы қаладағы ең көзі ашық, оқымысты жандар болатын, олардың ортасына түскен Шоқан тез дамып, өз жолдастарынан озып кетті, әсіресе, саяси ойлар мен әдеби жаңалықтарға жетік болды» [2, 77 б.]. Өздеріңіз көріп отырғандай, Потанин Шоқанның өз жолдастарынан саяси ойлар мен әдеби жаңалықтар саласында озып кеткенін айтып отырса, аудармада мағына өзгеріп кеткен. Тағы бір мысал. Орыс тіліндегі 5-томның 91-бетіндегі «Высочайшие приказы по Военному ведомству. 24 мая 1865 г.» деп аталатын ақпараттың «Умершие исключаются из списков: по кавалерии состоящий по армейской кавалерии и находящийся в распоряжении командующего войсками Западной Сибири штабс-ротмистр султан Чокан Уалиханов» деген [6, 91 б.] мәтін: «Армиялық кавалерия құрамындағы Батыс Сібір әскерінің қолбасшысы қызметін атқарған штабс-ротмистр сұлтан Шоқан Уәлиханов қайтыс болуына байланысты тізімнен шығарылады» деп аударылған [5, 88 б.]. Бұл аудармадағы екі қателікті атай кетейік. Біріншісі, бұл мәтіннің үзінді және ресми құжат екендігі ескерілмеген. Екіншіден, дұрыс аударылмағаннан кейін Шоқан Уәлиханов *қолбасшы* болып кеткен. Мұндай қателіктер Шоқанның қызметіне қатысты құжаттардың біразында қайталанған.

Авторлардың ойы да қысқартылған

Аудармаларда авторлардың ойын қысқарту да аз кездеспейді. Мысалы Әлкей Марғұланның бас мақаласындағы «Хотя Ч. Валиханов в толковании общественных процессов оставался в целом на идеалистических позициях, в его произведениях содержатся глубокие и оригинальные мысли, которые можно рассматривать как материалистическую тенденцию в его мировоззрении» деген [1, 73 б.] сөйлем «Ш. Уәлиханов қоғамдық үрдістерді (дұрысы үдерістерді – Ә.Б) түсіндіруде тұтастай алғанда идеалистік бағыт ұстанды, оның шығармаларында терең және таза ойлар сақталған...» деп аударылған [2, 65 б.].

Басылымды дайындаушылардың өздерінің кімнің еңбегімен жұмыс істеп отырғандарына жеткілікті мән бермеуден, ұқыпсыздық салдарынан мынандай кемшіліктерге де жол берілген. Орыс тіліндегі бас мақаланың екі беттей мәтіні аудармада жоқ, оның орнына 6-томдағы «Шоқан Шыңғысұлы Уәлихановтың еңбектерінің басылуы және олар туралы әдебиеттер» деп аталатын бөлімнің 18-19 және 30-31 беттер жүр. Сонан соң 5-томның 306- 307, 310-311, 314-315 және 318-319 беттердің орнына 294-295, 290-291, 302- 303 және 298-299 беттер қайта салынып кеткен. Бұл сауатсыздық ғана емес, жауапсыздық да. Мұны баспахана қызметкерлерінің жұмыс деңгейі десек, жауапты шығарушылар қайда қарап отырған?

Бүгінгі күнге дейін Шоқан Уәлиханов еңбектері қазақ тілінде көп болмаса да әр түрлі аудармалармен шықты. Осылар қалай екен деген мақсатпен Шоқанның бірер мақаласын қарап шықтық. Содан салыстырмалар келтіре кетейік. 1985 жылы орыс тілінде шыққан бес томдық шығармалар жинағына кірген «Записка о судебной реформе» еңбегтегі: «Россия в числе сыновей имеет немало народностей иноверческих и инородческих, которые ведут образ жизни диаметрально противоположный образу жизни коренного русского населения, имеют нравы и обычаи диаметрально противоположные нравам и обычаям русских славянского племени. Понятно, что преобразования, проектированные для христианского и оседлого русского населения, по вышеизложенным причинам, не принесут никакой пользы и будут бессмысленны, если будут всецело применены к кочевым и бродячим инородцам Европейской и Азиатской России» деген [7, 77 б.] жолдар соңғы қазақ тіліндегі 6-томдықтың 4-томында былай аударылған: «Россия өз ұлдарының қатарында байырғы орыс тұрғындарының өмір салтына қарама-қайшылықты өмір кешетін, славяндық орыс тайпасы салттары мен өнегесіне мүлдем керегар

өнегелері мен ғұрыптары бар өзге дінді және бұратана көптеген халықтарға да ие. Жоғарыдағы баяндалған себептерге байланысты христиандық әрі отырықшы орыс халқына арналып жобаланған қайта жаңғыртудың ешқандай пайда әкелмейтіні және де ол көшпенділерге, Еуропа мен Азиялық Ресейдің қаңғыбас бұратаналарына тұтастай қолданатын болса, мән-мағынасыз болатыны түсінікті» [3, 83 б.] Осы үзінді 2003 жылы «Жеті жарғы» баспасынан шыққан «Сот реформасы жайында жазбада» былайша аударылған: «Ресей тумаларының ішінде байырғы орыс тұрғындарының өмір тіршілігіне қарама-қарсы тіршілік ететін, әдет-ғұрпы, әрісі славян тайпасының әдет-ғұрпынан өзгеше, керегар келетін діні, тегі өзге халықтар аз емес. Бұл жайтқа жүгінгенде, жоғарыда келтірілген себептерді ескергенде христиандарға, отырықшы орыс тұрғындарына арналып жобаланған әкімшілік өзгеріс, егер Ресейдің Еуропалық, Азиялық бөлігінде көшіп-қонып жүрген бұратана халықты басқаруға бүтіндей қолданылса, онда мұндай өзгерістен ешқандай да пайда келуі былай тұрсын, нағыз тұрпайылық болар еді» [4, 38 б.].

Шоқан Уәлихановтың классикалық шығармасы «Сот реформа жайында жазбаның» аудармасынан тағы бір мысал келтіре кетейік. «Только вследствие невнимательности, которая, надо сказать, в отношении нас, киргиз, уже вошла в привычку областного начальства, комитет, бывший при областном правлении, мог принять без всякой критической оценки мнения султанов, биев, и других знатных киргиз за главное основание для своих работ и только по укореившийся невнимательности мог утвердить в своем проекте те ненужные и вредные для народа преобразования и изменения, которых добивался привилегированный класс киргизского народа и которых не хотел простой, или, как выражаются степные аристократы, «черный» киргизский народ» [7, 81 б.] деген мәтін «Жеті жарғы» баспасы шығарған кітапшада былай аударылған: «Біздерді ерен санамауының ғана салдарынан облыс бастықтары, бұрынғы облыс басқармасының қасындағы комитет өз жұмыстарының арқауы етіп, ешқандайда баға берместен сұлтандар мен билердің және басқа атақты қазақтардың пікірлерін қабылдап жатты. Қазақ халқының үстем табы «қара бұқара» қаламайтын, олардың мүддесіне қажет емес, керісінше зиянды өзгерістермен қайта құрылымды жобаларында енгізуі тек қана ескерусіздіктің, немқұрайдылықтың салдары. Халық пікіріне дұрыс баға беру үшін комитет қазақтың қауымдық қатысына, олардың орыс үкіметіне тікелей қатысына назар аударуы қажет еді. Комитеттің қолында мұндай дәлелсіз пікірді тексеретін, анықтайтын тарихи және санақтық деректер де болды. Облыс басқармасындағы құжат деректері мен санақ деректері жұтаң болғанның өзінде де білімсіз, жартылай жабайы халықтың, білімсіз де жабайы ақсүйектерінің пікірінен әлдеқайда құнды да, әрі ықтималдығы да мол еді» [4, 45 б.]. Осы қазақ тіліндегі 4-томда былай аударылған: «Айта кету керек, бізге, қырғыздарға қатынасында, ендігі аймақтық басқарманың әдетіне айналып кеткен ықылассыздықтың салдарынан ғана аймақтық басқарма жанындағы бұрынғы комитет сұлтан-билердің және басқа «ақсүйек» қырғыздардың пікірлерін ешбір сыни бағасыз-ақ өз жұмыстарына басты негіздеме етіп қабылдайды және тереңнен тамыр алған салғырттықтан халық үшін түкке керегі жоқ, тек қырғыз халқының мәртебесі жоғары класы қол жеткізуге тырысатын зиянды жаңғыртулар мен өзгерістерді өз жобасында қайта бекітеді, ал оларды қарапайым халық немесе дала аристократтары айтатындай, «қара» қырғыз халқы қаламайды» [3, 88 б.].

Сондай-ақ бес томдық шығармалар жинағының бірінші томына кірген «Заметки по истории южносибирских племен» атты мақаланың «На пространстве юго-восточной части европейской России и по тундрам, лесам и степям всей Сибири живут оседло, кочуют и бродяжничают множество разноплеменных народов, известных у нас под именем инородцев. Народы эти принадлежат к финскому, тюркскому и монгольскому корню или же составляют любопытное соединение элементов от всех этих племен» деген [1, 294 б.] үзіндісі 6-томдықтың бірінші томында «Оңтүстік Сібір тайпаларының тарихы туралы жазбалар» деп аталған мақалада: «Еуропалық Ресейдің оңтүстік-шығыс бөлігі мен тундрада, бүкіл Сібірдің орманы мен даласында отырықшы, көшіп қонып және қаңғырып көптеген түрлі тайпалардың халықтары өмір сүреді. Олар бұратана деген атпен белгілі. Бұл халықтар фин, түркі және монғол тайпаларына жатады және осы тайпалардың барлығының қосындысынан тұрады» деп аударылған [2, 248 б.]. Ал қазақ тіліндегі көп томдық шыққан жылы белгілі қаламгер Сарбас Ақтаевтың құрастыруымен және аударуымен жарық көрген Шоқан Уәлихановтың шығармаларының жинағында: «Еуропалық Ресейдің түстік-шығыс бөлігіндегі кеңістігінде, тундрада, бүкіл Сібір ормандары мен қырларында қоңыс теуіп, көшіп-қонып, қаңғып жүрген жұрт бізге бұратана деген атпен таныс әралуан халық көп-ақ. Бұл халықтардың түбі фин, түркі және монғол тегіне жатады немесе осы тайпалардың түрлі нышандарын тал бойына тамаша жинақтаған бөлекше бір құрама» деп аударылған [8, 84 б.].

Ал енді осы мақала көп томдықта «Оңтүстік Сібір тайпаларының тарихы туралы жазбалар»

деп аталса, С. Ақтаев шығарған жинақта «Түстік- Сібір тайпаларының тарихы» деп аударылған.

Құлдық психология аудармадан көрініп тұр

Ұлы ғалымның ұлы туындыларына немқұрайлы көзқарас, тіпті жалпы аударма ісінің белгілі принциптеріне көңіл бөлмеушілік те анық байқалады. Сол себепті Шоқан Уәлихановтың көптомдығын шығарушылар мен аудармашылар осы кезге дейінгі қазақ тілінде шыққан басылымдарды ескермеген. Әрине, әр аудармашы өзінше аударып жатуы мүмкін. Алайда кейінгі аудармашылар бұрынғы нұсқадан кем түспеуі және бұрынғы нұсқаның жақсы жағын жетілдіре отырып аударған жөн болатын еді. Сонда ғана еңбек сапалы болады. Олай болмаса қолға алма. Біздіңше, аудармашылар алдына мұндай игі мақсат қоя алмаған.

Тағы бір айта кететін мәселе – Шоқан шығармаларының бірсыпыра аудармаларында «қазақ» деген сөздің орыс тіліндегідей негізінен «қырғыз» деп берілуіне түсіне қоймадық. Көптомдықты шығарушылар негізгі мәтіндегіні сақтадық дегісі келетін шығар. Сонда біз не ұтамыз? Әлде аудармашылар халқымызға «қазақ» сөзін қимай отыр ма? Болмаса бұлардың көңілінен құлдық психология кете қоймаған ба? Терминдерді пайдалануда да қателер жеткілікті. Тіпті үрдіс пен үдерісті не процесті ажырата алмаушылық жиі кездеседі.

Жоғарыдағыдай мысалдарды жалғастыра беруге болар еді. Бірақ біздің бүгінгі айтпағымыз – қазақ халқының ғылыми өресін алғаш әлемдік деңгейге көтерген, шығармалары тұңғыш ағылшын, француз, неміс тілдерінде аударылған Шоқан Уәлиханов сияқты ұлы ғалымның қазақ тіліндегі көп томдық шығармалар жинағын шығаруға бір кітаптан екіншіге көшіп жүретін, нақты міндеттері жоқ толып жатқан формальды комиссия мүшелерінің не басылымға тікелей жауапты кісілердің бірде-біреуінің кітапты баспаға ұсынғанда бір қарап шығуға қолдарының тимегені өкінішті-ақ. Бірақ қарап не қылады. Бәлкім, оларда бұл кітаптарды кімдер оқып жатыр, кітапханаларға барады да жатады, саудаға түсе қоймайды деген көзқарастар та болмай қалмаған шығар.

Нақты шығарушылардың тәжірибелерінің жоқ екені, аудармашылардың алдымен сауатсыздықтары оның үстіне қосылған жауапсыздықтары көзге ұрып тұр. Осылай бағалауға мәжбүр болып отырмыз. Бұл кейбір өзіміздің зерттеу мақсатымызға қажетті деген еңбектерді оқу үстінде байқалғандары ғана. Тереңдеп барыңқырасақ, бұлардан да зоры шығуы мүмкін.

Мұндай өрескел қателерге неге жол берілді деген сұрақ қойдым да, оған өзімше жауап беруге тырыстым. Бәлкім қателесермін. Пендеміз ғой. Ең бірінші – құлқын. Шамаң келмесе де, арам үлесіңді ал. Екіншіден, сауатсыздықпен астасып жатқан шексіз жауапсыздық. Аруақтан қорықпау. Бұл ұлы адамның ұлы мұрасын сыйламаудан басқа ештеңе емес. Шынына келгенде, «сен салар да мен салар, атқа жемді кім салар» болған.

Ия, бүгін тәуелсіздігіміз толыса қоймаған, нарықтың келеңсіз көріністерімен батыл күресе алмай, көбіне халықтың мүддесінен гөрі жеке меншік психологияға жол беріп, имандылықты қиналғанда еске алатын кезде ақша не істетпейді. Сондықтан лауазымды біреу билікпен жең ұшынан жалғасып, белгілі бір топ тендерді жеңіп алып, халықтың миллиондаған қаржысын қазіргі заманғы «пысықтық жолмен» қалтаға басып отырғандарға таң қалуға болмайды. Ондайлар қазір қай әлеуметтік кеңістікте болмасын жетіп артылады. Мен «Толағай групп» деген баспаны да солардың бірі ме деп ойлап отырмын. Бәлкім, біле бермейтін шығармын. Артық айтсам, кешірім өтінемін. Менің мынандай аударманы көргендегі күйзелісімді түсінерсіздер.

Тағы бір айтарымыз, шынына келгенде, таң қалғанымыз – осындай аса маңызды аударма жұмысына ұлы ғалым атындағы институттың жетекші мамандарының тартылмағаны. Толып жатқан комиссия мүшелерінің орнына олар болғанда дәл мұндай ұлы мұра аяқ асты болмас еді.

Біздің ұсынысымыз – осы кезге дейінгі шыққан Шоқан Уәлиханов шығармаларының барлық басылымдарын салыстыра, жетілдіре отырып, қазақ тіліндегі көп томдықты қайтадан шығару. Мүмкіндігінше мұның шығынын осы басылымға қатысып, қаржыландырылған кісілерден толықтыру керек. Сонан соң бұл басылымды Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтына тапсырып, ұжымдық әрі академиялық басылым еткен жөн. Ресей географиялық қоғамының толық мүшесі болғанда 22-ге жетпеген, қазақ ғалымдарының арасында еңбектері тұңғыш рет әлемнің бірнеше тілдеріне аударылғанда жасы 30-ға да толмаған, халықтық реформаны аңсап кеткен, ұлтының болашағын білім мен мәдениеттен іздеген, шығыстану көгінде жарық жұлдыздай жарқырап өткен, ғұлама ғалым Шоқан аруағының алдындағы айыбымызды осылай ғана жуа аламыз. Олай жасай алмасақ, ұлтымызға сын. Бүгінгі оқырмандарға да, келер ұрпаққа да күлкі болмайық, ағайын!